MASARYKOVA UNIVERZITA
STŘEDISKO PRO POMOC STUDENTŮM SE SPECIFICKÝMI NÁROKY

Úvod do znakových jazyků pro studenty speciální pedagogiky

PaedDr. Bc. Roman Vojtechovský

Brno, podzim 2016

Vymezení znakových jazyků

- **přirozený, autonomní a ustálený vizuálně-motorický jazyk, zpravidla užívaný komunitou neslyšících**
- musí být odlišován od:
  - nesystémových vizuálně-motorických prostředků (např. domácí znaky)
  - umělých vizuálně-motorických systémů (např. mezinárodní znakový systém)
  - neautonomních systémů založených na vizualizaci audio-orálních jazyků (např. znakovaný jazyk)
  - nesystémové skupiny přirozených gest a spontánních ikonických vizuálně motorických prostředků

Vztah pojmů *znaková řeč* a *znakový jazyk*

Lingvistické rozlišení:

- ***znakový jazyk*** - systém komunikačních prostředků jako předpoklad řeči, existuje ve vědomí lidí nezávisle na promluvách
- ***znaková řeč*** - praktické uplatnění znakového jazyka, individuální promluva

Vztah pojmů *znaková řeč* a *znakový jazyk*

Politický aspekt věci:

- česká komunita Neslyšících (jejím vlivem pak i neslyšící a sluchově postižení vůbec) má termín ***znaková řeč*** za nekorektní:
  - slovo *řeč* se asociuje s ústním projevem a vyvolává negativní postoje Neslyšících
  - zákon z r. 1998 používal tento termín ve velmi netypickém smyslu jako umělý střešní pojem zahrnující český znakový jazyk a tzv. znakovanou češtinu (rovněž cizí Neslyšícím)
- novelizace zákona z r. 2008 termín *znaková řeč* vypustila
- z iniciativy Neslyšících se termín často odsuzuje jako chybný, přestože lingvisticky korektní je, pokud je skutečně používán k označení znakové promluvy (srov. *česká řeč, řeč v češtině*)

Právní postavení českého znakového jazyka

- zákon 155/1998 Sb., o znakové řeči (do r. 2008)
- **zákon 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob**, ve znění zákona č. 384/2008 Sb.
  - na úrovni primárního školství vzdělání prostřednictvím znakového jazyka a výuka znakového jazyka (§7, odst. b-c)
  - na úrovni sekundárního a terciárního školství vzdělání prostřednictvím tlumočníka (§8, odst. 3)
  - ve zdravotnictví, soudnictví prostřednictvím tlumočníka (§8, odst. 1-2)

Přirozený jazyk a umělý jazyk

- **přirozený jazyk** = jazyk používaný určitým konkrétním splečenstvím, komunitou, který slouží ke komunikaci
- **umělý (plánovaný, zkonstruovaný, modelový) jazyk** = jazyk, který nevznikl spontánně, ale utvořil jej jeden autor nebo kolektiv odborníků

Znakový jazyk

- přirozený jazyk používaný společenstvím, komunitou neslyšících
  - komunita českých neslyšících - český znakový jazyk (ČZJ)
  - komunita slovenských neslyšících - *slovenský posunkový jazyk* (SPJ)

Znakovaný jazyk

- jazyk, který prostřednictvím znaků *(znakového jazyka)* vizualizuje mluvený jazyk
- **znakovaná čeština -** ke každému českému slovu se přiřadí znak ZJ
- doslovný překlad
  - př. anglická věta: How are you? = Jak ste vy?
  - význam doslovného překladu není vůbec přesný

Srovnání českého znakového jazyka a znakované češtiny …1

Český znakový jazyk	Znakovaná čeština
přirozený jazyk	umělý jazyk
vlastní znaková zásoba	půjčené znaky ze znakové zásoby ČZJ + speciálně vytvořené znaky (např. předložky, některé spojky, částice, sloveso být)
vlastní gramatika	závislá na gramatice českého jazyka

Srovnání českého znakového jazyka a znakované češtiny ...2

Český znakový jazyk	Znakovaná čeština
artikulace rtů: orální komponent a mluvní komponent	artikulace rtů: výrazný mluvní komponent
bezhlasně (výjimkou pazvuky, tlumené zvuky)	s hlasem nebo bezhlasně

Příklady

- **znakovaná čeština vs. český znakový jazyk**
  - Kde bydlíš?
  - Proč jsi nechtěla jít do práce?
  - Dneska je 21. září.
  - Nad mořem letí ptáci.
  - Před pěti lety.
  - Jak se jmenujete?

Frazémy a idiomy

- ve znakované češtině jsou frazémy českého jazyka většinou "přeznakované" doslovně, po jednotlivých slovech, bez ohledu na význam daného frazému
- v ČZJ se frazémy překládají jako celek, je tedy respektován význam, jaký mají v českém jazyce
  - např. Mám husí kůži.
    Prodávat něco za babku.

Sdělení ve znakovém jazyce ...1

- **znakovací prostor** - oblast vymezená anatomicky:
  - vertikálně: temenem hlavy a pasem
  - horizontálně odzadu dopředu (sagitálně): rovinou hrudi a dosahem předloktí upažených rukou
  - horizontálně zprava doleva: dosahem pravého a levého předloktí upažených rukou

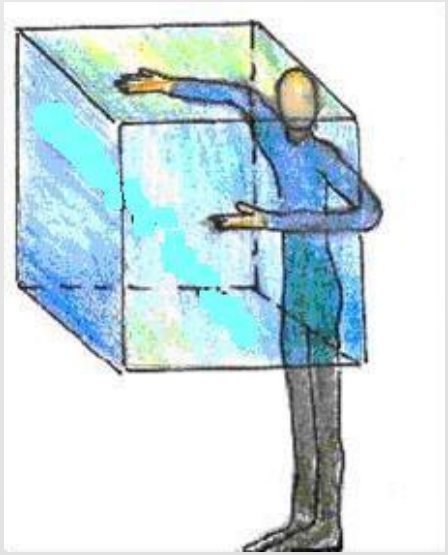

Sdělení ve znakovém jazyce ...2

- znakový jazyk využívá pro tvorbu sdělení **dvou různých prostředků**:
  - ta část sdělení, která je produkována **pohyby rukou**, je částí **manuální**:
    - ☞ **tvar ruky/rukou**
    - ☞ **místo artikulace**
    - ☞ **pohyb ruky/rukou**
    - ☞ orientace dlaně a prstů
    - ☞ vzájemná poloha rukou
    - ☞ kontakt

Sdělení ve znakovém jazyce ...3

- ta část sdělení, která je nesená pohyby obličeje (mimikou) a horní částí těla (hlavy a trupu), je částí **nemanuální:**
  - **faciální** (realizované ve tváři) – obočí, oči, nos, ústa, jazyk, zuby, tváře, brada
  - **orální** – artikulace rtů:
    - **mluvní komponenty** – pohyby rtu a/nebo úst, které jsou odvozeny z mluveného jazyka
    - **orální komponenty** – pohyby rtu a/nebo úst, které nejsou odvozeny z mluveného jazyka
  - **jiné** - hlava, ramena, horní část trupu

Sdělení v českém znakovém jazyce

- změnou jednoho parametru znaku dochází ke změně významu znaku
  - PŘÍTEL x VLASTNÍ (jiný tvar ruky)
  - VYCHOVÁVAT x POČASÍ (jiný tvar ruky)
  - ČEKAT x ŽÍT (jiný pohyb)
  - SPORT x ŘEDITEL (místo artikulace)

Nemanuální komponenty

- čtyři základní typy:
  - **operátor** - gramatický operátor, který funguje po dobu artikulace nejčastěji jednoho výrazu, někdy po dobu trvání věty či výpovědi (např. negace, zjišťovací otázka, doplňovací otázka, kladná (souhlasná) věta)
  - **modifikace** - modifikuje význam znaků, např. velikost, intenzita, rychlost
  - **indikátor promluvy** - reguluje tok promluvy, např. ověření souhlasu, porozumění, potvrzení
  - **pocit** - vyjadřuje subjektivní postoje znakujících k situaci, o které se komunikuje (např. odpor, hněv, překvapení)

Srovnání mluvených a znakových jazyků

Hlavní rozdíly

Mluvené jazyky	Znakové jazyky
audio-orální fonémy	**vizuálně-motorické** fonémy
primárně **lineární kódování**	**simultánní kódování**
výlučně arbitrární znaky	**ikonická motivace** znaků
vysoký počet lexikálních jednotek	**nízký počet lexikálních jednotek**
ontogeneze přímá **(mezigenerační tradice)**	ontogeneze nepřímá (určující **vliv vrstevníků a školy)**

Srovnání mluvených a znakových jazyků

Vedlejší rozdíly

Audio-orální jazyky	Znakové jazyky
majoritní sociální postavení	**minoritní** sociální postavení
zpravidla **širší škála** ustálených **stylistických útvarů**	**užší škála** ustálených **stylů** nahrazena individuální variabilitou
prestižnost spjata **s existencí písemnictví**	**využití písemné formy je ojedinělé**

Typologická klasifikace jazyků

- pojednává o způsobech dělení různých typů jazyků podle různých hledisek
  - nejvíce propracovaná je **morfologická typologie**
- jazyk se tradičně dělí na:
  a. **flektivní** - gramatické funkce pomocí flexe (ohýbaní), tj. skloňování a časování, předpon a přípon; volný slovosled (např. čeština, slovenština)
  b. **aglutinační** - gramatické funkce pomocí afixů (tj. předpony, přípony a vpony), které se přidávají ke kořenovému slovu; volný slovosled (např. maďarština)

Typologická klasifikace jazyků

c. **introflexivní** - gramatické funkce pomocí flexe (ohýbaní), tj. skloňování a časování, přičemž dochází ke změnám v kořeni slova (např. arabština, hebrejština)
d. **izolační** (analytický) - jazyk, který pracuje pouze s volnými morfémy; nevyužívá flexe slov, jejich forma zůstává stejná; gramatické funkce pomocí slovosledu a tzv. funkčních slov; pevný slovosled (např. angličtina, vietnamština)
e. **polysyntetický** - jazyk, ve kterém se slova skládají z mnoha morfémů (např. většina amazonských jazyků)

Morfologický jazykový plán (tvarosloví) ...1

- typologická diferenciace mezi znakovými jazyky je minimální
- všechny ZJ **kolísají mezi analytickým a polysyntetickým morfologickým typem**, s malými vzájemnými rozdíly
- ve ZJ **není snadné rozlišit slovní druhy** - podobně jako v angličtině: ***phone*** a) podstatné jméno – *my new phone,* b) přídavné jméno – *my phone number,* c) sloveso – *they phone him*
  - př. žízeň
- minimální ohýbání u podstatných jmen

Morfologický jazykový plán (tvarosloví) ...2

- bohaté ohýbání u sloves, shodně ve všech ZJ:
  - **prostorová** (proměňují se podle skutečného směru a způsobu děje)
  - **shodová** (proměňují se a tím vyjadřují současně všechny členy fráze: *někdo dává někomu něco*)
  - **prostá** (k ohýbání nedochází)
  - **modální** (k ohýbání nedochází)

Morfologický jazykový plán (tvarosloví) ...3

- bohaté používání tzv. **klasifikátorů**
  - zjednodušeně **vyjadřuje určitý typický rys - tvar předmětu, velikost předmětu, způsob držení, způsob dotyku - kombinuje se s pohybem**
  - tzv. **zástupci zastupující osoby, zvířata a ostatní předměty nebo jen jejich části** (nohy, tlapy, oči)
  - mohou mít tedy i popisnou povahu, označují se jako **specifikátory tvaru a velikosti**
  - příklad:

Morfologický jazykový plán (tvarosloví) ...4

- bohatě využívána **současná artikulace** několika morfémů
  - např. “dlouho a s potěšením se na to díval” lze inkorporovat do jediného znaku)
- bohatě využívaná **inkorporace jednoho znaku do druhého -** včlenění parametru jednoho znaku do jiného znaku, např. inkorporace pro časové údaje: 5=LET, 5=MINUT, 5=HODIN

Syntaktický jazykový plán (skladba věty) ...1

- všechny znakové jazyky shodně kolísají mezi analytickým a polysyntetickým morfologickým typem, proto shodně kombinují (vždy v jediném jazyce):
  - pevný slovosled (u některých typů slov)
  - volný slovosled (u jiných typů slov)
- typický slovosled znakových jazyků je:
  - příslovečné určení – podmět – předmět – přísudek
- slovesa umožňují jen vyjádření činné (*otec chválí děti*)

Syntaktický jazykový plán (skladba věty) ...2

- jednotlivé typy syntaktických vazeb se nevyjadřují pomocí pádů ani předložek, nýbrž:
  - vyplývají z kontextu
  - vyjadřují se prostorovými vztahy ve znakovacím prostoru

Otázky?

Děkuji za pozornost.